

Mit és hogyan ír elő az irodalmi ízlés normativitása? A kortárs magyar irodalomtörténet normatív problémái

FALUSI MÁRTON

1. A haza és haladás kulturális kódja a kortárs magyar irodalomtörténet-írásban

Azt igyekszem bizonyítani, hogy a közösség narratív identitásának¹ konstitúciójából egyre kisebb részt kérő, a kulturális emlékezet meghatározásában fokozatosan visszaszoruló irodalom bizonyos problémák kezelésében nagyon is normatív szemléletű, ami miatt az irodalmi kánon episztemológiailag az alkotmányhoz hasonló. Mindkettőre, az irodalomtörténetben kikristályosodott irodalmi kánonra és az alkotmány(jog)ra is érvényes Jan Assmann kulturális alkotmányfogalma: „az alkotmány olyan felszámolhatatlannak tekintett s ezáltal mintegy megszentelt alapelveket fogalmaz meg, amelyek minden további törvényhozás alapjául szolgálnak, mivel nincsenek döntési hatalomnak alávetve, hanem maguk alapoznak meg minden döntést.”²

A kortárs magyar irodalomtörténet-írás azonban mint „értékfüggő, másodrendű kódex” ellentmondásos pozícióba került. Noha igyekszik felszabadulni hagyományos kötöttségei alól, amelyeket a kollektív identitás, a kulturális koherencia fenntartásával jelölhetünk, a műalkotásokkal szemben új és új ideológiai és stiláris követelményeket támaszt. Előíró jelleggel megköveteli például, hogy az értékes költemény a lírai demokráciát képviselje: az irodalomértelmezés a művekből kikényszeríti a költői én megsokszorozódását, disszeminációját. Ahogyan a költői beszédmódokból, úgy a prózapoétikai eszközök közül is a dialogicitás ismerve szerint válogat ez a kánon. A regény demokráciáját a fragmentáció, az irónia, az erkölcsi viszonylagosság, a poliperspektivitás, az antimimetikusság és a fonocentrikusság etalonján méri le. Ellentmondásos pozíciója abból származik, hogy a műalkotásokat szemantikailag radikálisan „nyitottnak” fogja föl, a kánont mint olyat pedig radikálisan ideologikusnak; a műalkotásokat mégis tendenciózusan egy irányban értelmezi, saját identitásával pedig csak bizonyos,

---

¹ Vö. „Az ember csak az elbeszélés által válhat önazonossá.” Paul RICOEUR: „A narratív azonosság” [ford. SEREGI Tamás] in LÁSZLÓ János – THOMKA Beáta (szerk.): *Narratívák 5. A narratív pszichológia* (Budapest: Kijárat 2001) 15.

² Jan ASSMANN: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban* [ford. HIDAS Zoltán] (Budapest: Atlantisz 2013) 118.

korábban rögzült narratív identitások negációjaként néz szembe. Mindeközben viszont az irodalmi kánonformálás episztemológiai hatalma az irodalmi artworld tekintélyes részét kiveszi a kánonból – mondván, nem felel meg a posztmodern esztétikai viszony támasztotta követelményeknek –, ennek révén pedig éppen „belpolitikáján” nem képes számon kérni azt, amit „külpolitikája”³ vezéreszméjeként hirdet: a pluralizmust. Ekként az irodalomtudomány minél inkább függetlenítené magát évszázados társadalmi funkciójától – sőt szabadítaná fel magát annak kötöttségei alól –, annál inkább egy bizonyos ideológia alá rendeli normaképző szempontjait, amelyet a „nyelvi fordulat” kifejezéssel illet.

A mai irodalomtudomány értelmezési keretei nagyjából az 1980-as évek második felében alakultak ki,⁴ mert annak beszédmódját ekkor kezdte radikálisan átformálni a kortárs nyugati filozófiák recepciója; a költészet-történetről és a „prózapoétikai fordulatról” a korábbiaktól eltérő nyelven szóltak. Ezt a változást a tudósok a primer irodalomban jellemzően Esterházy Péter,⁵ Nádas Péter,⁶ Hajnóczy Péter,⁷ valamint Tandori Dezső,⁸ Petri György⁹ és Oravecz Imre¹⁰ indulásához, hagyományfelfogásához és nyelvszemléletéhez kötik. Bár irodalomhistoriográfiai nézőpontból a teleologikus narratívával a diszkurzív tudományosság leszámolt, amit a teória az ajtaján kidobott – talán logikai szükségszerűségből is –, a célelvőség, visszalopakodott az ablakán. A nagy elbeszélésekbe vetett bizalom ugyan megingott, ám nagy elbeszélésként a szocialista realizmus és a nemzeti történetírás narratív identitásait azonosították csupán, progresszív fejlődési irányként pedig a „posztmodernizmusnak” egy sajátosan magyar fel fogását határozták meg a tudósok.

A mai magyar irodalomtörténet-írás – amely bizonyos szempontból szintúgy „kortárs” – elhatárolja magát a „tudományosság előtti” korszaktól, az 1980–90-es éveket megelőző irodalmi beszédmódoktól, egyszersmind az irodalom történetét a jelen „paradigmatikus kódjából” visszamenőlegesen konstituálja, azt tételezve értékesnek, ami a jellegadóként azonosított kortárs szemléletmód előfutára. Az irodalomtörténészek a klasszikus életműveket retroaktívan is abból a szempontból rubrikázzák, hogy mely alkotói periódusok, opuszok tekinthetők „előremutatónak”; a későbbi törekvéseket „megelőlegező” tendenciákat keresik. Fontos megemlíteni, hogy ez a stratégia nem új keletű, sőt talán szükségszerű is – gondoljunk Toldy Ferenc, Beöthy Zsolt vagy Horváth János munkásságára –, ám a kortárs magyar irodalomtörténet-írás (posztstrukturalista filozófiai megfontolásaitól indítva) éppen az ideológiai mozzanat kritikáját tűzte ki elérendő célnak. A műalkotásokat mint esztétikai képződményeket úgy kívánja vizs-

³ Lásd Paul DE MAN: „Szemiológia és retorika” in Bacsó Béla (szerk.): *Szöveg és interpretáció* (Budapest: Cserépfalvi 1991) 115–129, vö. Roman JAKOBSON: „Two Aspects of Language and Two Types of Aphasia Disturbances” in Roman JAKOBSON: *Fundamentals of Language* (Hague: Mouton 1956).

⁴ KULCSÁR SZABÓ Ernő: *A zavarbaejtő elbeszélés* (Budapest: Kosmosz Könyvek 1984). Lásd ehhez a narratívához MÁRKUS Béla: „Szólamból szólamra” *Magyar Művészet* 2014/1, 77–87, valamint RADNÓTI Sándor: „A posztmodern zsandár” *Holmi* 1998/5, 739–746, <https://goo.gl/mcFKHj>.

⁵ ESTERHÁZY Péter: *Termelési regény (kissregény)* (Budapest: Magvető 1979) <https://goo.gl/oZABcj>.

⁶ NÁDAS Péter: *Egy családregény vége* (Budapest: Szépirodalmi 1977).

⁷ HAJNÓCZY Péter: *A Halál kilovagolt Perzsiából* (Budapest: Szépirodalmi 1979).

⁸ TANDORI Dezső: *Egy talált tárgy megtisztítása* (Budapest: Magvető 1973) <https://goo.gl/dE3WJL>.

⁹ PETRI György: *Magyarázatok M. számára* (Budapest: Szépirodalmi 1971) <https://goo.gl/sS4bng>.

¹⁰ ORAVECZ Imre: *Héj* (Budapest: Magvető 1972).

gálni, a tudományosság szigorú mércéi szerint, hogy lehetőleg ne a kollektív identitás tapasztalataiként, a szépirodalom célelvű eposzának, megalapozó történetének elemeként mérlegetljük őket, hanem mint pusztán a nyelvi létmód megjelenéseit.

Amikor tehát e posztmodern szemléletmód irodalomtörténeten dolgozik, immans ellentmondásba keveredik saját premisszáival. Noha tudományos latolgatásai az irodalom valódi természetét kendőzetlenül fürkészik, egyvalamiről mégsem beszélhet nyíltan: arról az ideológiáról, amely áthidalja azt a kétségtelen összefüggést, hogy a kulturális emlékezet nem állítható elő az irodalom kollektív létmódjának elismerése nélkül. Az „áthidaló megoldások” három típusát mutatom most be. Az elsőt azért nevezem „antitetikus modellnek”, mert az irodalomtörténet-írás szemléletmódját fundamentálisan a narratív identitásalapú irodalomtörténet-írásokkal szemben határozza meg; az új és kívánatos elméleti keret nem lenne más, mint a korábbiakkal való szakítás. Kulcsár Szabó Ernő képviseli mindezt fajsúlyosan, aki lényegében megkülönbözteti a mibenlétére rá nem kérdező, *naiv* irodalmat – a primer és a szekunder műveket egyaránt – a *megértőképesség problémáival* szembenező *valódi* irodalomtól.¹¹ Voltaképpen ez utóbbit nevezi Margócsy István, a harmadik típus egyik képviselője, a magyar irodalom „filozofikusságának”. A másodikként elemzendő stratégia pedig a magyar irodalmat a világirodalmi tendenciák követésével, a lépéstartással és a felzárkózással mérő Szegedy-Maszák Mihályé.¹² Voltaképpen e három technika alulreflektált elegyítése miatt vallott – a szakmai fogadtatás és a pedagógiai használat alapján – egyértelmű koncepcionális kudarcot *A magyar irodalom története*¹³ című legutóbbi történetírói vállalkozás.¹⁴

A kortárs magyar irodalomelmélet irodalomhistoriográfiai problémáinak felvázolása megmutatja, hogy az irodalomtudomány kiszakíthatatlan a „haza és haladás” eszmétörténeti dichotómiájából. Az irodalomtudomány azon méri teljesítményét, hogy minél gyorsabban maga mögött hagyja az 1980-as évek második felétől végbe menő „posztmodern paradigmaváltást” megelőző irodalomszemléletet, amely állítólag kizárólag a kollektív létmódot, a „nemzeti ideológiát” volt hivatott igazolni. A „nemzeti” fogalma a mai magyar irodalomtudományban afféle tudományosság előtti „preszcientizmust” jelöl, az ahhoz kapcsolódó irodalomértelmezés pedig elvetendően „impresszi-

¹¹ Lásd ennek kritikájához NYILASY Balázs: *A magyar irodalomértés dilemmái és feladatai a harmadik évezredben*, <https://goo.gl/KQ2xsY>, valamint NYILASY Balázs: „Posztstrukturalizmus, teoretizmus, irodalomértés” in FALUSI Márton (szerk.): *A kortárs irodalomértelmezés perspektívái* (Budapest: MMA MMKI 2017) 9–17. „A zavarbaejtő elbeszélés irodalomtörténeti fabulája, látjuk, a kommunista előzményekre hivatkozva kiterjeszti és szubsztancializálja a paradigmaváltás fogalmát. A korszerű és az avított harca az irodalomtörténeti folyamatrajzok s az irodalomértés alapvető fontosságú fabulája lesz.” Uo. 39.

¹² „Szegedy-Maszák legfőbb mondanója az volt, hogy a magyar irodalomtudomány hagyományosan elmulasztja a nemzetközi kitekintést, s ez a belterjes alapállás tarthatatlan az új, integrált kultúraszemlélet világában.” Az 1995. őszi Debreceni Irodalmi Napokról szóló, a kritikavítához is fontos adalékokat szolgáltatató beszámoló Ács Margit: „Az író kiüzetése az irodalomból” *Hitel* 2013/4, 3–11, <https://goo.gl/DGoJKi>.

¹³ SZEGEDY-MASZÁK Mihály (főszerk.): *A magyar irodalom története I–III.* (Budapest: Gondolat 2008).

¹⁴ A könyvről született számos recenzió közül lásd például PAPP Endre: „»Rút sybarita váz.« A nemzetnélküliség programja a magyar irodalom történeteiben” *Hitel* 2008/2, 97–118, <https://goo.gl/56y1dM>; MÁRKUS Béla: „Ahogy esik vagy ahogy (nem) lehet” in MÁRKUS Béla: *Mennyei elismervény* (Budapest: Nap 2010) 229–245; KULCSÁR SZABÓ Ernő: „Irodalomtörténet – folyamat nélkül?” in Ács Margit (szerk.): *Irodalom a történelemben – irodalomtörténet* (Budapest: Magyar Írószövetség – Magyar Művészeti Akadémia 2008) 95–102.

onista”, „élményszerű” és „esztétizáló”. Az új irodalomtörténet-írás – bár a *grand récit* felbomlását hiposztazálja – új üdvtörténetet ír, amelynek csúcspontja (a nyugati posztmodernitás legtöbb ismérvét magán hordozó prózapoétika) felől visszamenőleg is átszabja a kánont.

1.1. Az antitetikus modell

Kulcsár Szabó Ernő immár klasszikus tanulmánya¹⁵ Halász Gábor leleményes kifejezését, az „én hipertrófiáját” átvéve beszél „a fölérendelt személyesség” költészettörténeti szerepéről. Míg Ady, Kosztolányi és Babits még a romantikus és modern individuumbelfogást vallja, József Attila és Szabó Lőrinc már elmozdul „az én perspektívától megszabadított személytelenség szólama”, „a szöveg autonómiája”¹⁶ felé. Ezt a nyelvfilozófiai fordulatot,¹⁷ amely a szemantikai háromszög (jelölő–jelölt–jelentés) csúcseinak egymáshoz való viszonyát problematizálva nyelv és szubjektum, jelölő és jelölt, individuum és közösség egybevághóságának illúzióját adta fel, az irodalomtudós Nietzsche-re vezet vissza, aki az istenképiség kizárólagosságát problematizálva, a „*principium individuationis*” elvét lerombolva belátta, hogy „nem mi vagyunk a művészi világ voltaképpeni teremtői”.¹⁸ Kulcsár Szabó már itt felrója a magyar irodalom „klasszikus modernségének”, hogy visszhangtalan maradt a – már későbbi formulája szerint – nyelvi megelőzőttség tételére,¹⁹ mely szerint „a szubjektum maga is a nyelv produktuma”. Feltűnő, hogy már e korai tanulmányban is pejoratív fogalom az „impresszionizmus” és az „esztétizmus”, sőt még a szecessziós versnyelv is „a szépséget és az esztétikai hatást metafizikai szavatoltságú konvenciónak tekintette”.²⁰ Ezen csak a kassáki avantgárd, József Attila és Szabó Lőrinc tudtak túllépni, akik Nietzsche örökségét vállalták, valamint felzárkóztak a költő Gottfried Benn és a filozófus Bertrand Russel ismeretelméletéhez.

Az a két, egymással összefüggő folyamat, amelyeknek kimutathatósága és *ad absurdum* fokozása a XX. századi magyar remekművek fokmérője lesz az irodalomtudós egész későbbi munkásságában, itt is nyilvánvalóvá válik: „az én destabilizálása” és „a dialogikus horizontmozgás”.²¹ Ha valamiért, hát az irodalomtörténész kanonikus szempontjából éppen azért kárhóztatható a két úttörő költő, mert nem ismerték fel

¹⁵ KULCSÁR SZABÓ Ernő: „A kettévált modernség nyomában” in KABDEBÓ Lóránt – KULCSÁR SZABÓ Ernő: *„De nem felelnek, úgy felelnek...” A magyar líra a húszas–harmincas évek fordulóján* (Pécs: JPEK 1992) 21–52, <https://goo.gl/V5kzfw>.

¹⁶ KULCSÁR SZABÓ (15. j.) 28.

¹⁷ A „*linguistic turn*” magyar irodalomtudományban játszott szerepéhez lásd: „Annyi azonban konszenzusérvénnyel látszik kirajzolódni, hogy az irodalomtudomány kommunikációs modelljének egyensúlya a húszas–harmincas években meginduló *linguistic turn* hatására, nagyjából a 20. század hetvenes éveire szilárdul meg.” KULCSÁR SZABÓ Ernő: „A hermeneutikai kolosszus és a mediális megkülönböztetés – avagy szövegtudomány-e (még) a filológia?” *Irodalomtörténet* 2008/2, 203.

¹⁸ KULCSÁR SZABÓ (15. j.) 29.

¹⁹ A nyelvi megelőzőttség tételével szemben határozom meg a kulturális megelőzőttség tételét. Előbbi a nyelv uralhatatlanságát állítja, utóbbi az egyén kollektív létmódját, a szociokulturális közösséget, amelyben eszmélkedik.

²⁰ KULCSÁR SZABÓ (15. j.) 33.

²¹ KULCSÁR SZABÓ (15. j.) 44. A másutt „dialogikus-impersonális poetológiának” hívott jelenség voltaképpen a mű jelentéseinek párbeszéde.

kellőképpen a más kultúrák avantgárd törekvéseiben kifejezésre jutó nyelvválságot és feleselgető szemiotikai válságot, verseik nem lazították fel a szintaxist, nem szakították meg a folytonos versbeszédet, fenntartották annak „megszólító karakterét”; a „szó a gondolatközlés szolgálatában” álló eszközként túlságosan „beszédszerű maradt”. A lineáris célratörés és a homogén verstest ennek okán a fejlődés bizonyos szintjén megrekedt, fixálódott, „a szó alkímiája”, „a szó látens egzisztenciája” nem vette át teljesen a beszélő fölött az irányítást.

Kulcsár Szabónak a korai és a klasszikus modernséget vizsgáló tanulmánya után vegyük szemügyre valamelyik kései, szintűgy emblematikus költészettörténeti munkáját.²² Itt már ugyanaz a teleologikusság, konstruált narratíva a líra egyik legklasszikusabb típusát, megszólalásformáját, a szerelmi költészetet dekonstruálja úgy, hogy a korszerű műalkotás az, amelyikben az intimitás közlésének lehetetlensége detektálható. József Attila *Magány* és Szabó Lőrinc *Semmiért Egészen* című költeményében „a vádló kétségbeesés és a szerelmi zsarnokság beszéde annál baljósabb hatású, hogy a megnyilatkozás performatív mozzanata mindkét szövegben fölülkerekedik a közlés konstatív szándékán”.²³ Az irodalomtudós ezután jogi kifejezéseket használva beszél tovább arról, hogy „az »ahumánus« üzenet igazságtalansága fölött eltekintő olvasó [...] a törvénykezés technikáit alkalmazva hagyja maga mögött az irodalmi szöveg valóságát”.²⁴ Csakhogy a jog rendszere nem alkalmas arra, hogy a szöveg „védtelenségét” garantálja. A késő modern szövegeknek ezért az alapvető emberi jogokat (értékeket) tagadniuk kellett, a kritika pedig e nehezen vállalható pozíció tisztázására kényszerült, miközben a vers mégiscsak performatív igényeket támaszt: *cselekszi* is azt, amit *mond*. Ezt hívja az irodalomtudós a szubjektum új „antropológiai szituáltságának”, mely maga mögött hagyja a „lírai bensőség” és a „vallomásosság” hagyományát. „Az intimitásnak azt a konstrukcióját azonban, amely az összetartozás feltétlenségét az elválasztottságon keresztül teszi láthatóvá, épp saját legotthonosabb irodalmi műfaja, a szerelmi líra képtelen színre vinni.”²⁵ Mégpedig azért, mert az identitás többé nem nyerhető el; az én immár rögzítetlen. Az irodalomtudós azonban nemcsak egy alkalmasnak látszó értelmezési keretbe helyezi Szabó Lőrinc és József Attila verseit; a korábbi kulturális precedenst²⁶ mintegy alaposan felülvizsgálva, de a késő modern (posztmodern) költőtől el is várja, hogy a korábbi ízlésítéletekkel ellentétben e precedenst tartsa irányadónak, attól el ne térjen (jóllehet vég nélkül sorolhatnánk mindazokat a költőket, akik József Attila és Szabó Lőrinc óta a „más általi önmegértés” lírai bizonyoságtételével érvényesen kísérleteztek).

Érdekes, hogy ez a jelenség az *intimitás* és az *igazságosság* konfliktusában tetőzik Kulcsár Szabó szerint. Az emberi jogi normák (jogegyenlőség a párkapcsolatban) nem érvényesülhetnek a személyközi viszonyokban, de nem is tagadhatjuk meg őket telje-

²² KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: A „szerelmi” líra vége. „Igazságosság” és az intimitás kódolása a későmodern költészetben. *Akadémiai székfoglaló*, 2004, <https://goo.gl/1nVgpx>.

²³ KULCSÁR SZABÓ (22. j.) 2.

²⁴ KULCSÁR SZABÓ (22. j.) 3.

²⁵ KULCSÁR SZABÓ (22. j.) 7.

²⁶ A fogalomhoz lásd Kenji YOSHINO: „What’s Past in Prologue: Precedent In Literature and Law” *Yale Law Journal* 1994–95, 471–495. A szerző a precedensjog és az irodalmi kánon összefüggéseit elemzi, a kettő hasonló működését a textuális koherenciára törekvésben.

sen, ha az intimitást fenn akarjuk tartani. Az institucionalista morálfilozófust, Rawlst is idézi az irodalomtudós: „ha a privátszférának olyan térnek kellene lennie, amelyben nem érvényesül az igazságosság, akkor ilyen szféra nincsen.”²⁷ Idekapcsolja Nietzsche „emberi jogok nincsenek” kinyilatkoztatását is, ami nyilván azt jelenti, hogy az irodalom, ergo a nyelv nem közvetítheti az isteni törvényeket: a természetjog metafizikai alapja kimerült, a nyelv pedig – bár cselekvőképes – nem szubsztancia, hogy efféle tartalmakat hordozzon. Az intimitás nem mondható ki a lírában, ahonnan elvileg performatívan származna, így viszont a pozitív jog világa nem tud valamiféle irodalomban manifesztálódó természetjogra hivatkozni. A bensőségességet felpredálja a jogi státuszú személyek kooperációja, a „külső szabályzás”, amely viszont megsemmisül, ha a szerelmi költészet szubuniverzumába hatol.

Legalább még egy tényezőt említ Kulcsár Szabó, amely miatt Szabó Lőrinc korszerűvé válik. Az ő költészete ugyanis elmozdul a válságban levő „euroszubjektum” súlyos gondjainak beismerése felé; igaz, *odáig* még nem jut el. Mindazonáltal egyre inkább a „képiesség komplexitása és intenzitása” helyett „a grammatikai képződés a meghatározó”; a grammatika Paul de Man-féle újfajta retorizálása, mely páatosztalan, végképp elszakad a „romantikus énlírából”, a szociális szerepértelmezéstől, az élményszerűségtől, a klasszikus modernségtől. Végső soron „ez a mű tud a szerelmi líra nyelvi lehetlenségéről”, megsemmisíti „a szerelmi líra ideológiáját”.²⁸ Fölközött érdekes, hogy Kulcsár Szabó a költemény szuverenitását a morálfilozófiai konnotációkhoz kapcsolja, így viszont az irodalmat és a jogot egyaránt a nyelvnek kiszolgáltatott diskurzusként minősíti. Mivel pedig a nyelv uralhatatlan, szubsztancia nélküli, a jogi igazságosság és az intimitásban keresett identitás, önazonosság nem több illuzórikus ideológiánál. Ez a dekonstrukciós irodalomtudományi attitűd azonban maga is olyan ideológiára épül, mely nemcsak az irodalom-, hanem a jogelméletben is megjelenik.²⁹

Kulcsár Szabó Ernő fő műve alighanem *A magyar irodalom története 1945–1991*³⁰ című irodalomtörténeti monográfia. Az irodalomtörténet-írás mint foglalatosság, praxis meglehetősen denuncialisát mutatja az a megállapítás, amelyből Bezeczký Gábornak a könyv koncepcióját értékelő, egybehangzóan az utóbbi évtized egyik legfontosabb irodalomteoretikus munkájának titulált, nagy port felvert kritikája kiindul.³¹ A kritika *tézisét* ugyanis nem Kulcsár Szabó koncepciójának ellentmondásosságában ragadja meg – pedig voltaképpen mindvégig arról beszél a könyv –, hanem az „irodalomelméleti szakember” és az „irodalomtörténész” praxisai közti különbségben. Bezeczký számára Kulcsár Szabó nem irodalomteoretikus, nem elméletíró vagy az *Esterházy Péter* című könyv³² szerzője, hanem hangsúlyozottan irodalomtörténész. Ha a differenciálás ennyire fontos, annak két oka lehet: a *par excellence* irodalomtudós nem vállalkozhat irodalomtörténet-írással, vagy pedig az irodalomtudós gyakorlata *in concreto* nem

²⁷ KULCSÁR SZABÓ (22. j.) 8.

²⁸ KULCSÁR SZABÓ (22. j.) 14.

²⁹ Jakab András objektív teleologikus módszere – amely az alkotmányjogot egy univerzális szókészletben oldja föl – például hasonló stratégiát követ. Lásd JAKAB András: *Az európai alkotmányjog nyelve* (Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem 2016).

³⁰ KULCSÁR SZABÓ Ernő: *A magyar irodalom története 1945–1991* (Budapest: Argumentum 1993).

³¹ BEZECZKY Gábor: *Irodalomtörténet a senkiföldjén* (Pozsony: Kalligram 2008), vö. HAVASRÉTI József: „Determinált pályáivék” *Jelenkor* 2009/3, 352–363, <https://goo.gl/pZwQ9F>.

³² KULCSÁR SZABÓ Ernő: *Esterházy Péter* (Pozsony: Kalligram 1996).

egyveztethető össze az irodalomtörténéssével.

Bezeczy inkább az utóbbit bizonyítja, és pedig alapvetően három szempontból. Kulcsár Szabó irodalomtörténeti „meséjének”, fabulájának, narratívájának főhőse a „posztmodern irodalom”, amelyet a szerző kétszeres áttétellel konstruál: először is meg kell határozni a posztmodern irodalom ismérveit, másodsorban az ismérveknek (szinte) tökéletesen eleget tevő, részlegesen eleget tevő és eleget nem tevő alkotásokat. Ám ezenközben Kulcsár Szabó úgy tesz, mintha a művelti sor elméletileg nem is volna *probléma*. Explicit állítása szerint „soha nem az irodalomtörténet-írás, hanem mindig a jelenkor irodalma alakítja újra az irodalmi tradíciót”.³³ A „*stare decisis*” felülvizsgálatát persze³⁴ a jogeset indítványozza, ám a bíró értékelő tevékenysége (mely vagy engedelmeskedik, vagy nem az „idők szavának”, vagy félreérti, vagy nem a társadalmi nomosz³⁵ követelményeit) ugyanolyan összetett, mint a kritikusé. Másodsorban az irodalomtörténet szüzséje univerzalisztikus, jóllehet „egyetemes és posztmodern elmentmondásban állnak egymással”.³⁶ A posztmodern ugyanis a központok hiányáról, a heterogeneitásról, a privilegizált nyelv helyetti szociolektusok sokféleségéről szól. Ennek ellenére Kulcsár Szabó a magyar irodalom hagyománytörténéseit akként cselekményesíti, állítja Bezeczy, hogy az leszakadt a világirodalmi áramlatokról; s amennyiben később fel is zárkózott, a méltatandó posztmodern opuszok nagy része is éppen „posztmodernségében” *fogyatékos*. Harmadsorban „Kulcsár Szabó Ernő irodalomtörténeti vállalkozásának ellentmondásossága abban áll, hogy hamisítatlan fejlődéselvű logikával, referencialitást és egyetemes perspektívát alkalmazó, oksági viszonyokon alapuló, teleologikus elbeszéléssel állítja elő a fejlődéselvű logika, a referencialitás, az egyetemes perspektíva, az oksági viszonyok és a teleologikus elbeszélés tagadását”.³⁷

E harmadik, referencialitásbeli problémát érzékelik leginkább a *jog és irodalom* vizsgálódásai, amelyek egyszerű dilemmával kényszerülnek számot vetni e téren. A jogi és az irodalmi szubuniverzumot azok a posztstrukturalista elméleti irányzatok „olvassák össze”, amelyek tartózkodnak az irodalom valóságreferenciális szemléletétől (világszerűségétől), miközben a jog éppen e referencialitást pillantja meg az irodalmi művekben. Kulcsár Szabó nem rekeszti ki az irodalomtudományból az irodalom világszerűségét, legtöbbször mégis effélel vetnek a szemére.³⁸ Egyik alkalommal nem véletlenül e „vád” ellen védekezett vehemensen:

az irodalomról ugyanis magam sem állítottam, hogy azért volna a nyelv megnyilvánulása, mert tagadná a „valóság” létét vagy elismerését. Azt azonban igen – csak hát ehhez nem kellene elmosni a kontextusokat –, hogy az irodalmi szöveg nyelvi kijelentései nem vethetők alá olyan szabályoknak, amelyeket a külső, tapasztala-

³³ BEZECZY (31. j.) 21.

³⁴ A költészeti és a jogi precedens különbségét Kenji Yoshino elsősorban abban látja, hogy míg a bíró inkább a jogbiztonságra, a kiszámíthatóságra törekszik, addig a költő inkább a hagyomány áttörésére. Az irodalomtörténész ebben a viszonylatban folytonosan a hagyomány áttörését kényszerül a hagyományba illeszteni. YOSHINO (26. j.).

³⁵ Lásd a fogalomhoz Robert M. COVER: „The Supreme Court, 1982 Term – Foreword: Nomos and Narrative” *Yale Law School Faculty Scholarship Series*, Paper 2705, 1983, <https://goo.gl/hf9rkD>.

³⁶ BEZECZY (31. j.) 132.

³⁷ BEZECZY (31. j.) 132.

³⁸ Lásd például NAGY Gábor: „Az irodalom és a metafora esete a valósággal” *Magyar Művészet* 2014/1, 65–72.

ti valóságunk tulajdonított szabályrendszerekből (irodalom és világ összebékítése jegyében) származtatunk.³⁹

A valóságot tehát – bár meglehet, hogy én magam is félreértés áldozata vagyok – nemcsak az irodalom, hanem a kulturális közösség egyéb diskurzusai, alrendszerei, kommunikációs ágensei is ábrázolják és konstruálják, s e konstrukciókat az előbbi rézsínt készen kapja, rézsínt befolyásolja. Vegyük mégis észre, hogy Kulcsár Szabónak az irodalom szilárd referencialitásában való hit *nélkülözhetetlen tényező* elméletének kifejtéséhez. Az ő „posztmodern irodalmi kánona” – amelynek remekművei közé a világirodalmi centrumhoz a „térsegi”, „vidéki”, „regionális” magyar provinciából legjobban felzárkózó alkotások tartoznak – a különféle kulturálisan hagyományozott eszmetörténeti valóságdaraboktól elválasztó *minél nagyobb távolságot* állítja etalonnak. Nem a világszerúséget oldja, hanem a világszerúség kollektív *kulturális rögzítéseit* lazítja fel tehát. A magyar irodalom akkor közelíti meg a szervesen fejlődő világirodalmi tendenciákat, ha az „esztétista” (urbánus és újholdas), a „népies” és a „marxista” valóságérzékeléstől, közösségeszménytől, beszédmódtól, gondolkodásképlettől egyaránt elszakad. A mű autonómiájának – „belpolitikájának” – eltakarhatatlan másik oldala a szuverenitása – „külpolitikája” –, *a módszer*, ahogyan behatol a valóságba, s ettől a törvényszerűségtől Kulcsár Szabó sem szabadulhat meg. Törekvésének egyik – ezúttal számunkra érdekes – paradoxona, hogy nyelvfilozófiája rá van utalva társadalomfilozófiájára; a valóságról alkotott képe nemzeteszmejével ekvivalens: az irodalmi mű referenciája csakis az *a nemzeti realitás* lehet, amelytől a posztmodern irodalomnak a lehető legmesszibb kell jutnia. A korszerű teória mégiscsak *konstruál* valamiféle közös valóságot, ám olyat, amely nem vethető kritika alá, mert egész egyszerűen *takarásban van*.

Így válik érthetőbbé Bezeczký állítása, mely szerint Kulcsár Szabó nem irodalomtudós, hanem irodalomtörténész: értékítéleteit – a zsinórmérték tartalmát, hogy mely műalkotások ragadnak meg a modernitásban, melyek vállalják a késő modernitás válságát – inkább eszmetörténeti, s kevésbé teoretikus indokok magyarázzák. Értelmezési monopóliumának autoritásigényét a haza és a haladás programjainak meghaladása iránti erőfeszítés elégíti ki: ha az irodalmi mű a haza vagy a haladás modernista valóságdarabjaira rögzíthető módon referál, visszacsúszik a „térsegi posztmodern” anakronizmusába. Bezeczký könyvének címe is éppen erre a „senkiföldjére” utal. Korszerűtlen a „szubjektumtörténet” mindhárom válfaja a magyar irodalomban: az esztétizáló éppúgy, mint a populista (népiség) és a marxista. Közjogi szempontból az első kettő az aktuális államrenddel oppozíciós (kontraprezentikus) viszonyba került, míg a marxista szocreál úgy egyeztette össze a közjogi és az irodalmi közösségi narratívákat, hogy valamennyi igazi műalkotást kiutasított szüzséjéből. Kulcsár Szabónál az irodalomtörténeti narratívák mind a haladás oldalához tapadnak (végső soron a marxizmus is progressziót képviselt), s az igazi irodalomtörténész feladata, hogy az „euroszubjektum” dezintegrálódásáról, identitásvesztéséről tudomást nem vevő magyar irodalmi kollektivitást kiiktassa.

A három „tündérmesét” azért kárhoztatja Kulcsár Szabó, mert transzcendálnak, valamennyi „a művészet és az irodalom funkciójáról vallott saját felfogásának megfele-

³⁹ BEZECZKY (31. j.) 77.

lően *előre* konstituálja tárgyát, az irodalmi jelenséget”.⁴⁰ Csakhogy az ezen felülemelkedni vágyó irodalomtörténész is csapdába esik, hiszen az irodalom funkciójáról vallott saját felfogása alá tereli narratíváját: az az irodalmi jelenség magasabb rendű, amelyiknek „külpolitikája” a magyar kulturális közösség egyik hagyományos elbeszélését sem fogadja el. De vajon miféle valóság van a kulturálisan appercipiálható realitáson túl? A totális bizonytalanság. Ezért helyezi Kulcsár Szabó irodalomtörténetének csúcsára az „intertextualitás”, a *patchwork*, a *bricolage*, a szövegmontázs-technika, vagyis a *szövegköziség* eszközeit *ad absurdum* vivő Esterházy Pétert, ekként pedig *elvileg* nem keres „művészetén kívüli magyarázatokat” (gyakorlatilag mégiscsak keres). Eljárásának kivitelezéséhez viszont neki is folytonosan hozzá kell mérnie (meg kell konstruálnia) az időben módosuló kollektív elbeszéléseket valamennyi irodalmi jelenséghez (műalkotáshoz). A „*pure literature*”, a tiszta esztétika, a történetiségéről (kollektív szubjektumáról) leszakadt „absztrakt individualitás” tehát Kulcsár Szabónál sem számolja fölhaza és haladás dichotómiáját, mindössze egy másik, elvontabb tudományos nyelv terminológiájába kódolja. Ekként pedig folyamatosan arról beszél, amiről nem szeretne beszélni.

„Németh Lászlót én semmiképpen nem kerülhettem meg – nagyon sokféle okból. [...] Ahogy mások Jászit vagy Lukácsot nem kerülhették ki. Megint mások viszont Illyést vagy Veres Pétert. És még mások Kassákot, ill. Márait.”⁴¹ E szerzők listája (beleértve az írók, politikusok és a művészetfilozófus Lukács eleve tarka névsorából kilógó Jászit) csupán ugródeszka, hogy aztán az irodalomtörténész elrugaskodhasson róla. Németh Lászlóra azért lehetett szüksége Kulcsár Szabónak, hogy belássa az irodalomtörténet eszmetörténeti beágyazottságából adódó „fogyatékoságokat”. A közösségi létmódból „örökölt énfelfogások” szükségképpen ideologikusak; Déry Tibor messianizmusa éppúgy, mint Csoóri Sándor esetében az „ügy és szerep antinómiái”, a válsághelyzetre adott vagy rapszodikus, vagy elégikus válaszai.⁴² Az „asszertív nyelvhasználat”, „a könyvtárak és múzeumok nevelte *Bildungssubjekt*”⁴³ és a szubsztancializmussal így lényegében a „tudományosság” áll szemben, amelyet a nyelvi megelőzöttség tételét el nem ismerő „esztétista kritika éppúgy elutasított négy évtizeden keresztül, mint a népies és bolsevik irodalomszemlélet”.⁴⁴ Ez az oka *saját bevallása* szerint annak, hogy Kulcsár Szabó írásai a „senkiföldjére jutottak”. A senkiföldje nem tudományelméleti, hanem eszmetörténeti „*Waste Land*”.

Milyen térformák az uralkodók e senkiföldjén? Elsősorban az inherens ellentmondások topográfiáját látjuk. Kulcsár Szabó irodalomtörténetének hőse afféle nietzschei „*Übermensch*”, akinek az istenképiséget leépítő heroizmusa újfajta egocentrizmust épített föl. A haza és haladás magyar eszmetörténeti dichotómiájának meghaladásához egy importált haladáseszményt választott ki, a dekonstrukcióét, ám a kollektív emlékezet elbeszélésmintáinak lerombolása után roppant kevés szerző és irodalmi áramlat maradt a porondon, s legtöbbször csak komoly megszorítások árán tarthatta „versenyben” az irodalomtörténész (például az „autentikus költészeti válasz lehetőségeit” még

⁴⁰ Idézi Kulcsár Szabót BEZECZKY (31. j.) 80.

⁴¹ Idézi Kulcsár Szabót BEZECZKY (31. j.) 85.

⁴² BEZECZKY (31. j.) 90.

⁴³ BEZECZKY (31. j.) 116.

⁴⁴ BEZECZKY (31. j.) 108.

nem egészen a posztmodern szubjektum jegyében kereső Tandori Dezső, valamint Nádas Péter „a megalkotható és elbeszélhető világszerűség igényével” afféle tranzitónába kerül). A próza Kulcsár Szabó-féle esszenciája a „metonimikus történetmondás egyértelmű felbomlása”, míg a líráé a „dialogikus horizontmozgás”, amelyek ugyan tisztán esztétikai komponensek, ám kizárólag egy „ellendiskurzus” másik pólusaként nyernek értelmet. Ez az ellendiskurzus pedig a kollektív szubjektum nemzeti létmódjáról folytatott bizonyos vitákban manifesztálódik, tehát „művészetén kívüli”. Önmagában az a narratív minta, hogy az egyetemes „tudományosság” *per se* a „népiek szemében nemzetetlen”, „a másik oldalon viszont az anyanyelvi közösség helyzetével kapcsolatba hozott irodalomalkotás számít idegen gondolatnak”,⁴⁵ mélyen a magyar eszmetörténetben gyökerezik. Márpedig Kulcsár Szabó e mintához ragaszkodik.

1.2. A világirodalmi modell

Amíg Kulcsár Szabó Ernő a német fogalmi nyelvezetből ácsolja meg az „egyetemes posztmodern” paradoxális kánonját, addig Szegedy-Maszák Mihály az angolszász eszszéizmus akkulturációs projektjeként már határozottan a világirodalmi mércéhez illeszti a magyar irodalomtörténetet. *A magyar irodalom történetei* sem véletlenül eredményezett kudarcot: befogadástörténeti értelemben a legsikeresebb szerzők nagy részét nem is tárgyalja: periférikus szempontok szerint veszi szemügyre, valamint olyan problémaorientált tanulmánygyűjtemény, amely nem is kecsegtet egységes narratívával. Előszavában⁴⁶ hitet tesz a célelvőség, az üdvtörténet és a nemzetjellem szerves fejlődése, valamint a társadalmi haladás és „a korábban túllépő modernség” szemléletmódjai *ellenében*. „A magyar irodalom töredezett örökségét” vállalva a kanonizálás jogát mindenkitől elvitatja, következőképp a könyv témaválasztásainak esetlegességét rortyánus módon deklarálja. Egyetlen szelekciós kritériumot mégis fenntart Szegedy-Maszák Mihály, érzékelve a „helyi hagyományok” „különösen veszélyeztetett” jellegét a technikai sokszorosítás, a tömegtájékoztatás korszerűsödése (a globalizáció) idején. „Ha a hozzáférhetőség elvét a magyar irodalomra érvényesítjük, különös nyomatékot kap nemzeti értékeink külföldi visszhangjának megléte vagy hiánya. Amennyiben egyetlen piac alakul ki a világban, a művelődés is egységesülhet.”⁴⁷ Az irodalom nem más, mint teremelő üzem, s célja, hogy termékei a világpiacra jussanak.

Ha továbbgondoljuk ezt a logikát, Kulcsár Szabó nemzeteszmeiken felülemelkedni óhajtó dekonstrukcionizmusa mellé rögvest odaállíthatjuk Szegedy-Maszák kultúra-tudományos értelmezési keretét, mely *explicite* elfogadja, hogy „művészet” és „nem művészet”, tömeg- és magaskultúra határai feloldódnak. Azzal egyidejűleg megy végbe a folyamat, hogy a globális világirodalmi piac az anyanyelvi kultúrák kollektív létmódját szétrombolja. Kettejük álláspontjában ez utóbbi jelenség közös elem. Csakhogy

⁴⁵ BEZECZKY (31. j.) 108.

⁴⁶ SZEGEDY-MASZÁK Mihály: „Előszó” in SZEGEDY-MASZÁK (főszerk.) (13. j. I.) 11–18. Vö.: Bényei Tamás a magyar irodalomtörténet-írás világirodalom-fogalmát voltaképpen logikai-retorikai konstrukciónak látja, s ekként arbitrális, ideológiai használatától is megszabadítja. BÉNYEI Tamás: „Archívum: a világirodalom helyei” *Alföld* 1999/2, 75–86, <https://goo.gl/QRjqVH>.

⁴⁷ „Lehetséges vagy érdemes-e valamely nemzeti irodalom történetét megírni? A szerzők jelentős része érezteti azt, hogy a jelenkorban már nem okvetlenül érvényesek azok a válaszok, amelyeket korábban adtak e kérdésre.” SZEGEDY-MASZÁK (46. j.) 15.

amíg Kulcsár Szabó a Nietzsche-től, Bergson-tól és Freudtól kezdődően átalakult episztemológia, a „Bildungssubjekt” disszeminációjának irodalmi megjelenítését *előírászerűen rögzíti (Sollen)*, addig Szegedy-Maszák csupán *tudomásul veszi (Sein)* e kollektív identitásba ágyazott és a skót felvilágosodás/német idealizmus Bildung-eszményéig visszanyúló léttörténeti korszak „alkonyát”. Ezen kívül megkockáztatja a feltételezést, hogy a lokális tudományos közösség számára itt és most fontosnak látszó műalkotásokat a titokzatos székhelyű, nyelvű és közönségű „világirodalom” őrzi a jövőnek. Kulcsár Szabó Ernő és Szegedy-Maszák Mihály a posztmodern (posztstrukturalista) irodalomtudományos módszereket valójában már egy széttagolt, töredezett irodalmi tudat rendszerezésére alkalmazta. Ez a széttagoltság azonban a szubjektumfilozófiánál, a stílusirányzatoknál, a tudományelméleti okfejtéseknél mélyebbre, a „társadalmi nomosz” különféle narratíváinak eredetéig nyúlik vissza, ahol jog és irodalom *ugyanarról* az autoritásról „beszélt”.

1.3. A filozofikusság modellje

Margócsy István az eddigiektől eltérő stratégiát követ, amikor a magyar irodalomtörténetet „filozofikussága” alapján osztályozza és korszakolja. *Per definitionem* megfogalmazza,⁴⁸ hogy a magyar romantikának „az autochton nemzetközponitú kultúra kiépítésére tett nagyszabású kísérlete [...] nem szolgálta a lételméleti gondolati dilemmáknak és a megoldhatatlan individuális problémáknak állandó tematizálását”.⁴⁹ Amíg a felvilágosodás – Bessenyei, Verseyhy, Csokonai – „bölc” és „poéta” (Csokonai híres hendiádizét mozgósítva) tudása között nem differenciált (ez persze a kor tudásszociológiai sajátossága is volt), addig a romantika – többek közt Herder nyomán kibontakozó – népnemzeti irodalomértelmezési iskolája Gyulai Páltól kezdődően a műalkotás formáját a stílusnak, tartalmát pedig a nemzeti azonosság érzékeltetésének veti alá. Emiatt az irodalom – s ez lenne Margócsy szerint annak filozofikus értelme – az „elvi konfliktusokról” nem szólhatott, s háttérbe szorultak a „legfilozofikusabb mozzanatok”, mint például Petőfi *Felhők* ciklusa vagy Arany *Bolond Istókja*. Lukács György általa folytatva e tendenciát (Margócsy interpretációjában), hogy nem tett mást, mint tagadta a fennállót. Lukács György nyilván azért nem eléggé filozofikus Margócsy számára, mert a marxista gondolkodó ítélezésében a „forma a leginkább társadalmi az irodalomban”, vagyis az egyes műnemek (dráma), műfajok (regény) filozófiai tartalmai az osztályharc akciórádiuszában rajzolódnak ki; abban, hogy mennyire szolgálják a haladó erőket a retrográd kispolgársággal szemben. Lukács ennek dacára azért mégiscsak filozófus marad, akár egyetértünk vele, akár nem. Margócsy tanulmányában mindaz, ami nem „filozofikus irodalom”, kimerül az „anekdotikus mesemondásban” és „az érzelmes képiségben”; „az irodalom filozófiai súlyának növelésére” pedig igazából az 1970-es évek paradigmaváltása nyújtott lehetőséget. De vajon helytálló-e „nemzeti” és „filozofikus” dichotómiája, van-e ennek bármilyen jelentése?

⁴⁸ MARGÓCSY István: „Hogyan alakult ki a magyar irodalom filozófiatlanságának tézise?” in BÁRÁNY Tibor – RÓNAI András (szerk.): *Filozófia és irodalom* (Budapest: József Attila Kör – L'Harmattan 2008) 181–189. Vö. VAJDA Mihály: „Az aszketikus pap és a demokratikus utópia” in VAJDA Mihály: *A posztmodern Heidegger* (Budapest: T-Twins – Lukács Archívum – Századvég 1993) 116–183.

⁴⁹ MARGÓCSY (48. j.) 184.

Az irodalomértelmezés elemzett dilemmáit ez a megközelítés tovább árnyalja. Imár nemcsak a posztmodern tudományosságnak, de a filozófiának mint olyannak is az lenne a feladata, hogy a nemzeti narratíva helyett korszerűbb és használhatóbb értelmezési keretet nyújtson. A nemzeti kánon és a posztmodern (próza)poétikák – „haza és haladás” – közötti *választási kényszer* egyáltalán nem esztétikai indíttatású. Vajon mitől „filozofikusabb” mű Petőfi *Felhők* ciklusa a *Pusztá, télen* című remekművénel? Amikor Margócsy „filozófiát” ír, valójában egyfajta ideológiai posztulátumot rejt véka alá; s még csak nem is bizonyos filozófiai szemléletmódot (episztemológiát) érvényesít egy másik rovására, hanem valamiféle ideologémát. Azáltal, hogy filozófiai fogalmakat használna/vonatkoztatna az irodalmi műre – hiszen a filozófia és az irodalom ugyanúgy a létezőkkel foglalkozik, kérdésfelvetései szükségképpen hasonlóak –, az irodalmi műtől a filozófia *természetét* kérné számon, végső soron pedig kifejezett filozófiai *tartalmakat*.

2. Az eszmetörténeti hasadás forrásvidékén

A nemzeti szemléletmód kiiktatására való szüntelen törekvés – mint szimbolikus korszakhatár – Ady Endre fellépése óta a kollektív emlékezet fontos eleme. A „nemzet” azonban egyáltalán nem egyetlen narratívát jelentett, hanem *narratíváknak* a társadalmi nomosz értelmezési monopóliumáért, a politikai moralitás és az irodalmi kánon autoritásának uralásáért folytatott küzdelmét. A nemzet ekként inkább diskurzus, keret a vitákhoz, avagy kulturális kontextus. A valóságban a magyar nemzeteszme már válságok sokaságán keresztül alakult, mire a történelem a millenniumi időkhöz ért. A közmegegyezés a múlt értelmezésében, a helyzettudatban és a társadalmi célok deklarálásában minden XX. századi nagy vita tárgyát képezte. A történész Gyurgyák János és az alkotmányjogász Jakab András is használja Ernest Renan definícióját:

a nemzet: lélek, szellemi alapelv. Ezt a lelket, ezt a szellemi princípiumot két dolog alkotja, mely azonban voltaképpen egy. Az első a múltban gyökeredzik, a másik a jelenben. Az egyik: emlékek gazdag örökségének közös birtoklása, a másik: a jelenlegi megegyezés, vágy arra, hogy közösen éljünk, annak szándéka, hogy a továbbiakban is kamatoztassuk az osztatlanul kapott örökséget.⁵⁰

Gyurgyák János arra jut, hogy Magyarországon „mind a mai napig nem jött létre a liberális nacionalizmus [...] ideológiájához hasonló minimális konszenzus arról, mit is tekintünk magyar nemzetnek”.⁵¹ Egymást kölcsönösen kizáró nemzetfelfogásokról ír, nem pedig a politikai filozófiai alapelvek értelmezői közösségéről.

Különös választás, hogy *A magyar irodalom története*i éppen Szekfű könyvének⁵² bemutatásával fordul rá a XX. századi irodalomtörténet sugárútjára. Mintha origóként azt a pontot venné föl az eszmetörténetben, ahonnan el kíván rugaszkodni, amelynek

⁵⁰ GYURGYÁK János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története* (Budapest: Osiris 2007) 15–16. Vö. például JAKAB (29. j.) 218.

⁵¹ GYURGYÁK (50. j.) 28.

⁵² SZEKFŰ Gyula: *Három nemzedék, és ami utána következik* (Budapest: Maecenas 2007). Vö. ROMSICS Ignác: „A »katasztrófa« okai, avagy »a mohácsok és a trianonok története«” in SZEGEDY-MASZÁK (főszerk.) (13. j. III.) 11–25.

logikájából ki akar törni. Szekfű Gyula nemzeteszmejének etalonja Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály és Széchenyi István. „Alkotmányos kérdésekben Széchenyit nem vezették elvont állambölcsészeti elméletek vagy közjogi szempontok.”⁵³ Szekfű narratívája – immár a polgári radikálisok letűnte és a népi mozgalom szárnybontogatása után, 1920-ban – a kontraprezentikus elbeszélések klasszikus mintázatát rögzítette, a „Nagy Parlagra” az „Erényhez” „rang- és osztálykülönbségek nélküli”⁵⁴ felemelkedés, megigazulás üdvtörténeti útját. A rendi „alkotmány sáncaiból” kizárt nép érdekében és az „elvi liberalizmus” köntösében a liberális nacionalizmus igazságát, valamint az 1867-es kiegyezés józan pragmatizmusát eláruló politikusok (jogászok és írók) ellenében szólal föl: „az ősi magyar alkotmány nagy kerékkötője a halhatatlan léleknek, az erkölcsiség kifejtésének.” Kölcsey Ferenc *Zrínyi második énekében* írt jövődöleése valóra válik Szekfű szerint, és Bajza József már csak a „haladásban”, „az új iskolában” bízik, mondván, „a história filozófia nélkül csak sovány, emlékeztető krónika”.

Abban, ahogyan Szekfű Bajzát jellemzi, kortárs tudományelméleti vitáinkra ismerhetünk. „Bajzánál azonban a kutatási módszer nem fontos, csak eszköz az emberi dolgok filozófiai megértéséhez, a liberális történetfilozófiához.”⁵⁵ Szekfű fő tézise, hogy a művelt középnemességből kiindult magyar liberalizmus félresiklott, megvalósult eszmerendszerként már nem volt liberális, csak radikális és doktriner. Az 1848-as törvények elkapkodottak voltak, nem viselték magukon Széchenyi bélyegét, a Deák-párt és a Szabadelvű Párt csak jelszavakat puffogatott: „az állam fogalma fölébe kerekedett a nemzet és a nép fogalmának, s ezzel a liberális elvekkel is szembement, hiszen így az egyéni szabadság is alárendeltetett az állami omnipotenciának. Végül az állam bukásával együtt szétesett a nemzet is.”⁵⁶ Szekfű érzékletes megfogalmazásában: „Nem akadt tehát senki, aki Széchenyi eszméit a kilencmillió magyar kiműveléséről megvalósította és a nemzetet a közjogi szakadás egyiptomi fogságából kivezette volna.”⁵⁷ Feltűnik a magyar eszmetörténet nagy toposza Szekfű doktriner liberalizmusképeinek fő összetevőjeként, vagyis hogy „a magyar politikán még ma is a jogi ész uralkodik”, lévén a magyarság „harcos és jogász nemzet”, melyből történetileg a kereskedelmi és ipari tehetség hiányzik.⁵⁸ Az irodalom pedig már a konzervatív történésznél is komoly szerephez jut, mint az az ágens, amelyik Széchenyi szellemiségét a közjognál erőteljesebben kifejezhetné, hiszen a „lelki független ember” esetében „a politikai rendszer a lelki konstitúció szüleménye”.⁵⁹

Ekként értelmezi Szekfű Tisza István és Ady Endre ellentétét. Annyi bizonyos, hogy a „nemzeti” a szekfűi második nemzedék gondolkodásképletéből hiányzik irodalmi és közjogi téren is: „Arany János a kiegyezés után feltörekvő nemzedéktől idegen.”⁶⁰ „A mi küzdelmeink végzettszerűleg önfenntartási és nemzeti természetűekké lettek – idézi helyeslően Kemény Zsigmondot a történész, s így folytatja: – így történik, hogy feles

⁵³ SZEKFŰ (52. j.) 30.

⁵⁴ SZEKFŰ (52. j.).

⁵⁵ SZEKFŰ (52. j.) 94.

⁵⁶ MONOSTORI Imre: „A liberalizmus arcai Szekfű Gyula gondolkodásában” *Magyar Szemle* 2014/3–4, 40–55, <https://goo.gl/hc4J8S>.

⁵⁷ SZEKFŰ (52. j.) 233.

⁵⁸ SZEKFŰ (52. j.) 292.

⁵⁹ SZEKFŰ (52. j.) 15.

⁶⁰ SZEKFŰ (52. j.) 255.

számú vásárló mellett kevés az olvasó, s a rossz könyvnek mintegy annyi tulajdonosa akad, mint a jó könyvnek.”⁶¹ Az olvasók csökkenő számát annak tudja be Szekfű, hogy az abszolutizmus „nyomása megszűnt” 1867 után, s „a nemzeti érzés nem követelte többé oly parancsolólag a művelődést, az irodalom pártolását”.⁶² „A közönség színvonalának megfelel az irodalmi produkció. Az Arany–Gyulai-kört leszámítva mindennemű irodalmi hagyomány teljes kimerülését látjuk.” Az elvi liberalizmus kizárólagosan közjogi szelleme tehát azért is kártékony, mert intézményelvűsége, „az állam egocentrikus konstrukciója”, „a tisztán formális, politikai államfogalom” „lelki és erkölcsi tényezők nélkül” ugyan valamelyest stabilitást biztosít, ám nem kedvez a valódi nemzeti művelődésnek: „az állam lesz egyetlen büszkeségünk, neki mutatunk és áldozunk fel minden szabadságot és nagyratörő ideát.”⁶³ A közjogias, formalista „politizáló nemzet” felváltotta a „politikus nemzetet”,⁶⁴ ami a *jog és irodalom* magyar eszmetörténeti konfigurációjának alapképlete. Ahogyan alapvető toposza valamiképpen az irodalomtörténeti fabula töredezettségének is: talán éppen ezt bizonyítandó szerkesztett Szegedy-Maszáék egy terjedelmes Szekfű-elemzést *A magyar irodalom történeteinek* XX. századi propeudeikájába.

Bár Szekfű meglehetősen sötét képet festett az Arany utáni irodalmi nemzedékről, utólag ez már csak átmeneti hanyatlásként tűnik fel. Később kimondottan kedvezett az irodalom alakulásának a közösségi és egyéni szinten megélt nemzetföltés és egzisztenciális félelem, ami viszont a közjog kárára vált. Már a harmincas évek népi írói mozgalmanak is a hatalommal szemben kellett pozicionálnia a társadalmi nomoszról vallott felfogását, aztán a kommunista diktatúrák időszakában is eklatánsan vizsgálható az irodalom centrális szerepe e diskurzusban, mikor a jogi voluntarizmus, a jog instrumentalizálása totálissá vált. A normaképződés iránti igényt semmilyen formában nem elégítette ki a jog, sőt a jogtudat és jogérzék, valamint az erkölcsöt motiváló józan ész ellenében hatott. Ekkor, a német megszállástól a demokratikus rendszerváltásig, nem lévén szabad közjogi gondolkodás, kizárólag az irodalom tölthette be a társadalmi nomosz konstituálásának szerepét, és ekkor szilárdult meg a formalista jogkoncepció: a jog leíró és előíró alkatának lekerékítetttsége, az életvilágra geometrikusan ráilleszthető fogalmi perfekcionizmus és alkalmazásának feltétlen technikai magabiztossága, automatizmusa.

A rendszerváltás után született irodalomértelmezések pedig a „nemzeti narratíva” képében az irodalomnak a társadalmi nomosz alakításában betöltött közösségi funkcióját rajzolták meg. Az irodalomtudomány feladatául azt a célt tűzték, hogy e funkció önkényességét és „deliterarizált”⁶⁵ jellegét bizonyítsa, az irodalomtörténetnek pedig azt, hogy e funkcióvesztés folyamatát mutassa be. Így azonban az irodalomértelmezés nem tudott megszabadulni attól a narratívától, amelyhez mindvégig viszonyította

⁶¹ SZEKFŰ (52. j.) 252.

⁶² SZEKFŰ (52. j.) 260.

⁶³ SZEKFŰ (52. j.) 296.

⁶⁴ SZEKFŰ (52. j.) 292.

⁶⁵ A kommunista hatalomátvétel irodalompolitikai (Horváth Márton- és Révai József-féle) doktrínájaként Márkus Béla a „deliterarizációt” azonosította. Közismert, hogy ez az irodalompolitika háttérbe szorította a regények narratíváit, s előtérbe helyezte Petőfi, Ady és József Attila („haladás párti”) szocialista olvasatait („Lobogóink, Petőfi”). Lásd ehhez MÁRKUS Béla: „Vezessen a Párt. A kommunista hatalomátvétel, avagy a literatúra deliterarizációja” című előadása, 2013, <https://goo.gl/ww5zeE>.

magát.⁶⁶ A posztmodern dekonstrukció irodalomtörténet-írója *nem tud megszabadulni* a nemzeti narratíváktól mint referenciamezőktől, az irodalom közösségi létmódját tételezők viszont nem tudják leküzdeni a nemzeti narratívák *sokféleségét*.

---

⁶⁶ Lásd ehhez KULIN Ferenc – SALLAI Éva (szerk.): *A nemzeti tudományok historikuma. Tudományos tanácskozás. Budapest, 2005. november 24–25.* (Budapest: Kölcsey Intézet 2008). Az előadók a magyar irodalomtörténet-írás hagyományát – különösen Toldy Ferenc, Beöthy Zsolt és Horváth János munkásságát – mérlegelték S. Varga Pál és Dávidházi Péter monográfiáinak középpontba állításával.